

«небезпеку зліва». Повного розгрому анархістський рух у СРСР зазнає лише в період «великого перелому» (1929–1930 рр.).

Савченко В. Репрессии против анархистов в УССР (1921–1924 гг.)

На основании архивных материалов исследуется стратегия и тактика действий государственных карательных органов против анархистов в советской Украине в 1921–1924 гг., критикуются утверждения ряда историков о том, что анархистское движение в СССР прекратило своё существование в 1920–1921 гг.

Ключевые слова: репрессии, анархисты, анархисты-синдикалисты, подполье, НК, ГПУ.

Savchenko V. Repression of Anarchists in USSR in (1921–1924)

On the basis of archival materials it is studied the strategy and tactics of repression of Soviet punitive organs against the anarchists in Soviet Ukraine in 1921–1924 years. The statement of a number of historians that the anarchist movement in the Soviet Union ceased to exist in 1920–1921 years is criticized.

Key words: repression, anarchists, anarchist-syndicalists, underground, Cheka, GPU.

УДК 323.28:[323.3:63-051](47+57)«1934/1936»(09)

Наталія РОМАНЕЦЬ*

Кампанія 1934–1936 рр. щодо зняття судимості з селян, засуджених у період «великого перелому»: мета та способи реалізації

У статті досліджується кампанія щодо зняття судимості з колгоспників, проведена владою в Україні впродовж 1934–1936 рр.

Ключові слова: селянство, колгоспники, репресії, судимість, влада.

Тема державного терору і його роль у здійсненні «соціалістичної перебудови аграрного сектора» наприкінці 1920 – на по-

* Романець Наталія Радомірвна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет».

чатку 1930-х рр., незважаючи на вихід у світ численних наукових розвідок, і досі залишається актуальною проблемою вітчизняної та зарубіжної історіографії. Зростання інтересу фахівців пояснюється як можливістю залучення комплексу секретних донедавна архівних документів, так і використанням нових методологічних підходів. Серед малодосліджених аспектів сталінської «революції згори» – процеси згортання репресій і відновлення так званої «соціалістичної законності», що незмінно слідували за періодами масового терору в українському селі. У цьому плані особливий інтерес становить кампанія щодо зняття судимості з репресованих у період «великого перелому» селян, проведена владою впродовж 1934–1936 рр. Ця тема залишилася поза увагою вітчизняних і зарубіжних істориків, за винятком праць Ю. Мошкова¹ й В. Марочки². Однак у жодній із розвідок не висвітлено її причини, механізми проведення та наслідки, що і є метою нашої статті.

Основною причиною організації кампанії щодо зняття судимості з колгоспників слід уважати масовість репресивних акцій проти селянства, які здійснювалися впродовж так званої «соціалістичної реконструкції сільського господарства». Як відзначав із цього приводу в 1935 р. заступник наркома юстиції та генерального прокурора республіки Б. Бенедиктов,

«ми багато судили людей. Ми можемо відповісти всім нашим органам, що треба було насправді таку кількість людей судити»³.

За даними Наркомату юстиції УСРР, у 1929–1933 рр. за невиконання державних зобов'язань (хлібозаготівлі, посівні плани, наповнення насінневих фондів), а також за «малозначні

¹ Мошков Ю.А. Советское сельское хозяйство и крестьянство в середине 1930-х гг. // Трагедия советской деревни: Коллективизация и раскулачивание: 1927–1939: Док. и мат.: В 5 т. – Т. 4: 1934–1936 / Под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: РОССПЭН, 2002. – С. 7–38.

² Марочко В.І. Соціально-правовий статус колгоспного селянства // Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. – К.: Наук. думка, 2006. – Т. 2. – С. 199–211.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 8, оп. 16, спр. 1351, арк. 46.

проступки» (неправильний підрахунок трудоднів, дрібні крадіжки, розтрата, недбале ставлення до колгоспного майна) в республіці було притягнуто до кримінальної відповідальності близько 1 млн колгоспників та одноосібників. У деяких колективних господарствах кількість засуджених сягала 10–15% від їх складу. Наприклад, у колгоспі «Жовтнева перемога» Зміївського району Харківщини в 1927–1934 рр. було притягнуто до кримінальної відповідальності 27 колгоспників із 222 працездатних⁴.

Зняття судимості з селян проводилося не з огляду на якийсь абстрактний «гуманізм» республіканського та союзного керівництва, котре особливо не переймалося тим, в яких умовах відбувалися покарання «класові вороги», а з більш практичних міркувань, адже людські ресурси українського села виявилися не безмежними. Після кількох років масових депортацій, репресій, голоду в деяких регіонах республіки, особливо на півдні, для проведення основних господарсько-політичних кампаній елементарно не вистачало робочих рук. Тому вже після завершення хлібозаготівлі 1931–1932 рр. Наркомат юстиції почав проводити масові операції з «розвантаження» виправно-трудова установ. Так, 25 березня 1932 р. прокуратура республіки направила директиву місцевим органам із вимогою переглянути справи осіб, що перебувають в бупрах у зв'язку з хлібозаготівлею, із тим, щоб засуджених за малозначні вчинки звільнити для участі в посівній кампанії⁵.

Однак проведеної на початку посівної «чистки» виправно-трудова установ виявилось недостатньо для поповнення лав армії працездатних в українському селі. Тож 5 травня 1932 р. політбюро ЦК КП(б)У підтримало пропозицію республіканського Наркомату юстиції щодо «серйозного розвантаження бупрів». Уже 9 травня партійне керівництво республіки ухва-

лило відповідну постанову, що передбачала звільнення засуджених, соціальна небезпека яких не вимагає подальшої ізоляції. Під дію цього документа підпадали особи похилого віку й каліки, непрацездатні, незалежно від їхнього соціального стану та характеру вчиненого злочину, крім засуджених за терористичні акти, підпали, інші «контрреволюційні» й кваліфіковані злочини (вбивства, розбій тощо). Передбачалося звільнити бідняків і середняків, засуджених за невиконання контрактиції (ст. 119 КК) та за ухилення від виконання загальнодержавних повинностей (ч. 1 ст. 58 КК), а також робітників, колгоспників, бідняків, середняків і службовців, засуджених до позбавлення волі за менш значні злочини на строк до 3-х років, що відбули одну третину терміну ув'язнення. Ці категорії засуджених дозволялося звільнити й до відбуття третини призначеного терміну, «якщо їх засуджено вперше, і вони під час перебування під вартою добре ставилися до роботи». Бури планувалося розвантажити до 1 червня 1932 р.⁶ Усього внаслідок перегляду справ ув'язнених навесні 1932 р. звільнили понад 20 тис. осіб, у тому числі «підслідних, подальше утримання яких під вартою не зумовлювалося нагальною потребою»⁷.

Про неузгодженість дій центральної та республіканської влади свідчить той факт, що нову кампанію з «розвантаження» місць позбавлення волі в УСРР Кремль ініціював у розпал хлібозаготівлі 1932–1933 рр. Президія ЦВК СРСР 17 жовтня 1932 р. ухвалила постанову поширити на всі республіки чинність постанови ЦВК РСФРР від 27 липня 1932 р. про «перегляд вироків сільських працівників (голів, членів сільрад, голів і членів колгоспу, спеціалістів, що працюють у сільській місцевості), засуджених за посадові та господарські злочини, пов'язані з сільгоспкампаніями» і «про дострокове звільнення всіх осіб віком понад 60 років і молоді до 21 року»⁸.

Зважаючи на те, що масовий перегляд справ і звільнення репресованих дискредитувало поточні каральні акції влади й

⁴Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 6580, арк. 7.

⁵Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 / Упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 446.

⁶ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 236, арк. 80.

⁷Там само, оп. 20, спр. 5488, арк. 61.

⁸Там само, спр. 5487, арк. 120.

унеможливило «боротьбу за хліб» під час заготівель 1932–1933 рр., Наркомат юстиції УСРР визнав реалізацію вказаної постанови «політично шкідливою операцією», що йде «врозріз з усіма останніми настановами партії». Тому він звернувся до ВУЦВК із вимогою порушити питання перед Москвою про скасування цієї постанови⁹.

Нову кампанію з «розвантаження» місць позбавлення волі провели в республіці на початку 1933 р., тобто після сумнозвісної хлібозаготівлі 1932–1933 рр. Станом на 25 січня 1933 р. у виправно-трудовах установах, камерах при районних відділах міліції, спецкорпусах ДПУ утримувалося 190 956 ув'язнених, з яких 86 599 засуджених до позбавлення волі, 100 383 особи перебували під слідством і 3974 були пересильними. Хоча бупри республіки було розраховано на 17 тис. в'язнів, фактично в них перебувало 64 743 особи. Окремі виправно-трудова установи були перевантажені на 1000%. Ситуацію ускладнювало й те, що значну частину ув'язнених становили важкохворі, інваліди, особи похилого віку, утримувати яких у бупрах, на думку юридичного відомства та прокуратури республіки, було «неможливо й недоцільно»¹⁰.

Ще більш критична ситуація з утриманням заарештованих склалася в районних відділах міліції. Так, у січні 1933 р. в камерах бердянської райміліції замість 60–80 осіб перебувало 420, долинської – замість 50–60 осіб – 371¹¹. Межівський і П'ятихатський райони навіть були змушені виділити під утримання заарештованих додаткові, абсолютно непристосовані приміщення, що ускладнювало їх охорону. У переповнених камерах ніде було не лише лежати чи сидіти, але й стояти. Через надмірну тісняву серед ув'язнених почали поширюватися заразні захворювання, зокрема висипний тиф, що створювало загрозу для всього населення республіки¹².

⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 5487, арк. 45.

¹⁰ Там само, спр. 6390, арк. 44–45, 48.

¹¹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 37, арк. 46.

¹² Там само, спр. 36, арк. 132.

Становище заарештованих ускладнювала й відсутність належного харчування. Ув'язненим, утримуваним у бупрах республіки, виділялося лише 40 тис. пайок, які ділили у середньому на 75 тис. осіб. Таким чином, кожен отримував по 100–150 г хліба на день¹³. Унаслідок поганого харчування багато з в'язнів потерпали від виснаження, що призводило до летальних наслідків. Ось лише деякі факти. Із 15 лютого до 6 червня 1933 р. в камерах попереднього затримання долинської райміліції померло від голоду 37 осіб, олександрійської впродовж березня–квітня – 37 в'язнів, новомосковської з 1 січня по 23 червня – 49 осіб¹⁴. Переважна більшість жертв – селяни, які перебували під слідством за звинуваченнями у крадіжках продовольства й худоби.

На катастрофічну ситуацію з утриманням заарештованих у радянській Україні був змушений відреагувати й Кремль. ЦК ВКП(б) та Раднарком СРСР 11 березня 1933 р. ухвалили спільну директиву «Про розвантаження місць позбавлення волі в УСРР», що зобов'язала органи юстиції республіки здійснити ретельну перевірку заарештованих, котрі перебували під слідством, і звільнити тих, кого утримували під вартою незаконно або це вважалося «недоцільним». Частину засуджених пропонувалося перевести на виправно-трудова роботи без позбавлення волі. З України до північних концтаборів мали вивезти 25 тис. засуджених на термін від 3 років. Із метою здійснення постійного контролю за контингентом заарештованих до бупрів прикріпили спеціальних прокурорів, до камер райміліції – народних слідчих. Реалізуючи директиву центральної влади, органи юстиції УСРР уже до кінця березня 1933 р. звільнили з-під варти 39 454 особи, а 25 521 в'язня вивезли на Північ¹⁵.

Значне «розвантаження» місць позбавлення волі в УСРР передбачала й таємна директива-інструкція ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 8 травня 1933 р., яка проголошувала курс на згортання масових репресій. Упродовж двох місяців кількість ув'язне-

¹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6390, арк. 48.

¹⁴ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 35, арк. 998; спр. 61, арк. 87.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6390, арк. 69.

них у республіці мали скоротити до 60 тис. осіб¹⁶. Зокрема засудженим до 3 років позбавлення волі передбачалося замінити примусовими роботами до 1 року, а решту строку вважати умовним¹⁷. І хоча «розвантаження» місць позбавлення волі не передбачало реабілітації засуджених, на наш погляд, це стало першою реакцією властей на жакливі умови утримання ув'язнених і нестачу робочих рук у сільській місцевості.

Наступним кроком центральної й республіканської влади стало зняття судимості з колгоспників. З огляду на те, що більшість селян, засуджених під час масових репресивних кампаній, на той час відбули покарання, 5 квітня 1934 р. ЦК КП(б)У звернувся до ЦК ВКП(б) із пропозицією зняти судимість із цих категорій колгоспників. Для визначення списків селян, на яких поширювалася амністія, пропонувалося створити районні й обласні комісії у складі начальника ДПУ, прокурора, нарсудді, начальника політвідділу МТС під керівництвом голови виконкому¹⁸. 9 квітня 1934 р. політбюро ЦК ВКП(б) затвердило відповідну секретну постанову ЦК КП(б)У, зміст якої заборонялося оприлюднювати¹⁹.

Порядок зняття судимості з колгоспників деталізувала постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 16 квітня 1934 р., дозволивши зняття судимості з колгоспників, засуджених до позбавлення волі на строк не більше 5 років «за невиконання ними під час перебування одноосібниками обов'язків перед державою щодо хлібозаготівлі, контрактації, сплати грошових і натуральних податків, невиконання агромінімуму, за дрібні крадіжки й за дрібні побутові злочини, а також за злочини, скоєні в умовах колгоспного господарювання». Постанова поширювалася лише на осіб, які вже відбули покарання або були достроково звільнені. Умовою зняття судимості була чесна й сумлінна праця в

¹⁶ История сталинского Гулага: Конец 1920 – первая половина 1950-х гг.: Соб. док. в 7 т. – Т. 1: Массовые репрессии в СССР / Отв. ред. Н. Верт, С. В. Мироненко; отв. сост. И. А. Зюзина. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 179.

¹⁷ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 134, арк. 74.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6580, арк. 8.

¹⁹ Трагедия советской деревни... – Т. 4. – С. 106.

колгоспах. Водночас постанова не стосувалася осіб, засуджених за «контрреволюційні злочини», систематичне (впродовж 2–3 років) невиконання хлібозаготівлі та рецидивістів. Зняття судимості з колгоспника передбачало поновлення його у правах і можливість отримання паспорта²⁰. На думку російського дослідника Ю. Мошкова,

«практичне значення цього заходу полягало в тому, щоб ці особи, переважно чоловіки активного віку, могли отримати виборчі права, працювати на посадах керівної ланки у сільському господарстві: бригадирів, трактористів, рахівників, на які їх раніше не приймали. Право на отримання паспорта надавало можливість піти працювати на будівництво або на завод»²¹.

Механізм зняття судимості був наступним. Народні й обласні суди повинні були переглянути справи за період із січня 1928 до 16 квітня 1934 рр. включно для виявлення осіб, на яких поширювалася чинність постанови ВУЦВК і РНК УСРР. Ці так звані «попередні списки» передавалися до районних і міських комісій, котрі спільно з правліннями колгоспів та активом їх перевіряли і встановлювали доцільність зняття судимості стосовно кожної особи²². Після чого оновлені списки надходили до обласних комісій, які ухвалювали остаточне рішення у вигляді відповідної постанови. Народні суди на основі цих постанов оформляли зняття судимості й видавали колгоспникам довідки. Обласні комісії повинні були завершити роботу до 1 липня 1934 р.

Як свідчать документи, здійснюючи процедуру зняття судимості, деякі районні комісії почали ширше тлумачити постанову від 16 квітня 1934 р., застосовуючи її навіть до тих осіб, які ще не відбули покарання, або у випадках, коли вирок не набув чинності. Тому Наркомат юстиції УСРР у січні 1935 р. зобов'язав обласні комісії скасувати рішення, котрі не відповідали

²⁰ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2262, оп. 1 дод., спр. 2, арк. 49 зв.

²¹ Мошков Ю.А. Советское сельское хозяйство и крестьянство в середине 1930-х гг. – С. 10.

²² Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2262, оп. 1 дод., спр. 2, арк. 46.

постанові від 16 квітня 1934 р.²³ Усього в 1934 р. в УСРР судимість було знято з 212 199 колгоспників²⁴.

Знову до питання зняття судимості з селян центральна влада повернулася через рік. 28 липня 1935 р. побачила світ постанова ЦК ВКП(б), а 29 липня – ідентична за змістом постанова ЦВК і РНК СРСР, що, своєю чергою, фактично дублювали згадані вище рішення ЦК КП(б)У, ВУЦВК і РНК УСРР 1934 р.²⁵

Циркуляр НКВС УСРР від 23 серпня 1935 р. визначав порядок зняття судимості з колгоспників, засуджених ДПУ–НКВС: судовою трійкою та Особливою нарадою при колегії ДПУ УСРР, трійками повноважних представництв ОДПУ СРСР, трійкою НКВС УСРР, Особливою нарадою НКВС СРСР. Списки таких осіб складали міськ- і райвідділи НКВС у співпраці з правліннями колективних об'єднань²⁶.

Роботу щодо зняття судимості планувалося завершити до 1 листопада 1935 р. Згодом цей термін було продовжено до 15 листопада. Проте через неналежну організацію та велику кількість справ, що мали розглянути комісії, процес зняття судимості затягнувся. На 5 грудня 1935 р. в УСРР судимість було знято ще з 58 944 колгоспників. Узагалі, ця робота помітно активізувалася в листопаді–грудні 1935 р. після заслуховування питання на засіданнях Президії ЦВК СРСР. Щоб прискорити процес, прокуратура СРСР відрядила до найбільш «проривних районів» відповідальних працівників²⁷.

Президія ЦВК СРСР 16 грудня 1935 р. звернулася до політбюро ЦК ВКП(б) із проханням продовжити кампанію до 1 березня 1936 р. За цей час, за даними прокуратури СРСР, в Україні судимість було знято зі 125 717 осіб²⁸. Таким чином, усього впродовж 1934–1936 рр. амністували 337 906 українських кол-

госпників²⁹. Відмови щодо зняття судимості у цілому по СРСР не перевищували 2–5% від поданих заяв³⁰.

Паралельно зі зняттям судимості з колгоспників органи юстиції республіки почали перегляд усіх незавершених справ колгоспників та сільського активу, що перебували в органах дізнання, у слідчих або у суді. Згідно з наказом Наркомату юстиції УСРР від 11 квітня 1934 р., у процесі перевірки встановлювалася доцільність притягнення до кримінальної відповідальності того чи іншого колгоспника. Органам прокуратури рекомендувалося незначні справи передати на розгляд сільських судів або взагалі закрити, залишивши лише ті з них, «судове розв'язання яких обумовлюється дійсно політико-господарською необхідністю»³¹.

Зазначимо, що під час перегляду справ селян, засуджених у період репресивних кампаній, було встановлено численні випадки, коли звинувачених відправляли відбувати покарання до віддалених місцевостей СРСР ще до розгляду їхніх скарг касаційною інстанцією. Так, на початку лютого 1933 р. лише у сибірських виправно-трудовах таборах відбували покарання 1512 осіб, засуджених нарсудами УСРР, щодо яких не було «відомостей про набуття вироями законної чинності»³². У результаті в північних таборах опинялися невинні особи, вирокі щодо яких було скасовано обласними судами або Верховним судом республіки. Лише один промовистий факт: 27 березня 1933 р. Мелітопольський народний суд до 5 років позбавлення волі у віддалених місцевостях країни засудив заступника голови колгоспу «14-річка» с. Піщане С. Мохнатка – за недбалість, допущену під час молотби в 1932 р. Обласний суд скасував його вирок 6 квітня, а згодом припинив і саму справу. Але, незважаючи на це, 28 червня 1933 р. С. Мохнатка відправили відбувати покарання до Свирських таборів³³.

²³ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-1520, оп. 3, спр. 79, арк. 8.

²⁴ История сталинского Гулага... – Т. 1. – С. 207.

²⁵ Трагедия советской деревни... – Т. 4. – С. 553.

²⁶ Там же. – С. 569.

²⁷ История сталинского Гулага... – С. 207.

²⁸ Трагедия советской деревни... – Т. 4. – С. 663, 720.

²⁹ История сталинского Гулага... – Т. 1. – С. 207.

³⁰ Мошков Ю.А. Советское сельское хозяйство и крестьянство в середине 1930-х гг. – С. 10.

³¹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2262, оп. 1 дод., спр. 2, арк. 44.

³² Там само, ф. Р-1520, оп. 3, спр. 1, арк. 42.

³³ Там само, спр. 79, арк. 71 зв. – 72.

Оскільки в період хлібозаготівлі 1932–1933 рр. основний репресивний удар було спрямовано проти управлінського апарату колгоспів і сільрад, центральна влада вирішила зняти судимість і з них. У другому кварталі 1935 р. (ймовірно квітень – травень) Наркомат юстиції УСРР підготував доповідну записку «Про розвантаження місць ув'язнення НКВС УСРР», в якій указувалося, що 1828 осіб із 2312 засуджених сільських активістів, як за своїм соціальним походженням, характером скоєного злочину, так і за терміном позбавлення волі не є особливо соціально-небезпечними та можуть бути умовно-достроково звільненими незалежно від терміну відбуття покарання. Тому Раднаркомові УСРР пропонувалося ухвалити відповідну постанову. Під її дію не підпадали лише колишні голови колгоспів, сільрад, члени сільрад і правлінь колгоспів, бригадири, трактористи, уповноважені райвиконкомів та інші сільські активісти, які були засуджені на термін більше 3-х років за бандітизм, хуліганство, за законами від 7 серпня 1932 та від 7 квітня 1935 рр. (за належність до «троцькістсько-зінов'євських організацій»). Місця позбавлення волі НКВС збиралися «розвантажити» до 15 червня 1935 р.³⁴

Можливо, саме ця доповідна записка, а також проект постанови РНК УСРР, підготовлений Наркоматом юстиції республіки, стали поштовхом до наступних дій центральної влади. ЦВК СРСР 11 серпня 1935 р. видав постанову, що передбачала звільнення від подальшого відбуття покарання та зняття судимості з посадових осіб, засуджених за ст.ст. 58-14, 109, 111, 112, 128 та іншими КК РСФРР і відповідними статтями КК інших союзних республік за злочини, пов'язані з хлібозаготівлею та іншими сільськогосподарськими кампаніями 1932–1933 рр. Необхідність такого заходу Москва мотивувала тим, що

«здійснені цими посадовими особами злочини не були пов'язані з якими-небудь корисливими мотивами й були в переважній більшості випадків результатом неправильного розуміння засудженими своїх службових обов'язків»³⁵.

³⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6777, арк. 72.

³⁵ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. П-12289, арк. 167.

Постанова поширювалася винятково на посадових осіб колгоспної, сільської та районної ланок управління: голів сільрад і колгоспів, бригадирів, працівників райвиконкомів, райпарткомів тощо³⁶. Застосовувати її щодо рядових колгоспників заборонялося.

Звільненням посадовців мали займатися спеціальні комісії під головуванням прокурорів за обов'язкової участі начальника райвідділу НКВС і відповідного керівника місць позбавлення волі (в'язниць, виправно-трудових таборів) або бюро виправних робіт³⁷. Постанова зобов'язала генеральних прокурорів і верховні суди союзних республік упродовж місяця підготувати й передати на розгляд республіканських ЦВК списки осіб, які підпадали під її дію та підлягали звільненню чи зняттю судимості³⁸.

Проте з урахуванням того, що під час хлібозаготівлі 1932–1933 рр. посадові особи колективних господарств часто притягувалися до кримінальної відповідальності за ст.ст. 97 і 99 КК УСРР з одночасним застосуванням закону від 7 серпня 1932 р., це унеможливило їх звільнення та зняття судимості. Типовою є справа рахівника колгоспу імені 13-ї річниці Червоної армії Одринської сільради Нововодолазького району Харківської області Я. Пилипенка, якого за приховування хліба в колективному об'єднанні обласний суд у грудні 1932 р. засудив до 8 років позбавлення волі з поразкою у правах на 2 роки. Постановою відділення Московського обласного суду від 30 червня 1936 р. він був звільнений із Дмитрівського виправно-трудового табору НКВС СРСР на підставі вже іншої постанови, від 16 січня 1936 р.³⁹

Якою була подальша доля звільнених посадовців і чи означало ухвалення постанови від 11 серпня 1935 р. їх повну реабілітацію, можна простежити на прикладі П. Горелова – колишнього голови колгоспу «Червоний партизан» с. Іванівки Врадіївського району Одеської області. З липня 1933 р. виізною сесією Одесь-

³⁶ Держархів Дніпропетровської обл., ф. Р-2262, оп. 1 дод., спр. 5, арк. 26.

³⁷ Там само.

³⁸ ГДА СБ України, м. Запоріжжя, спр. П-12289, арк. 167 зв.

³⁹ ЦДАВО України, ф. 8, оп. 16, спр. 2432, арк. 42.

кого облсуду він був засуджений за ст. 97 КК УСРР до 3 років позбавлення волі за надання недостовірних (зменшених) даних про врожайність у колгоспі, хоча останню було визначено на нараді всіх членів правління. Після звільнення тривалий час не міг працевлаштуватися та, урешті-решт, був змушений погодитися на «чорну роботу». Намагання поновити членство в партії також закінчилися невдало. Спочатку Одеська КПК відмовилася розглядати його заяву, а потім, 15 грудня 1937 р., КПК при ЦК ВКП(б) підтвердила її рішення⁴⁰.

Своєрідну риску під застосуванням «закону про п'ять колосків» підвела постанова ЦВК і РНК СРСР від 16 січня 1936 р., що зобов'язала Верховний суд, прокуратуру і НКВС СРСР перевірити правильність застосування закону від 7 серпня 1932 р. щодо осіб, засуджених до 1 січня 1935 р. Для цього в місцях позбавлення волі передбачалося створити спеціальні комісії, установивши для перегляду справ термін шість місяців⁴¹. До 20 липня 1936 р. по СРСР перевірили 115 553 вироки, з яких залишили без змін лише 24 007 (21%). Застосування закону від 7 серпня 1932 р. визнали неправильним щодо 91 546 (79%) вироків, котрі внаслідок цього перекваліфікували за відповідними статтями Кримінального кодексу. У зв'язку зі зниженням міри покарання з місць позбавлення волі звільнили 37 425 осіб (32% перевірених справ)⁴².

Отже, зняття судимості з селян, по суті, було опосередкованим визнанням із боку політичного керівництва масового характеру каральних акцій 1928–1933 рр. як засобу державного управління. Показово, що в УСРР цей процес розпочався на рік раніше за інші республіки СРСР. Хоча зняття судимості формально повертало селян до кола повноправних громадян держави, у реальному житті над ними продовжувало тяжити тавро «неблагонадійних». Саме на тих мешканців села, хто повернувся з місць позбавлення волі, каральні органи в першу чергу звертають увагу під час проведення нових репресивних акцій.

⁴⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7167, арк. 169 зв.

⁴¹ Трагедия советской деревни... – Т. 4. – С. 677.

⁴² История сталинского Гулага... – Т. 1. – С. 214.

Романец Н. Кампания 1934–1936 гг. по снятию судимости с осуждённых в период «великого перелома» крестьян: цель и способы реализации

В статье исследуется кампания по снятию судимости с колхозников, проведённая властями в Украине в 1934–1936 гг.

Ключевые слова: крестьянство, колхозники, репрессии, судимость, власть.

Romanets' N. The Campaign to Remove Criminal Records of Convicted in the Period of «Great Fracture» of the Peasants: the Purpose and Methods of Implementation

The article is devoted to investigation of the campaign of the removal of previous conviction from collective farmers, conducted by the authorities in Ukraine in 1934–1936.

Key words: peasantry, collective farmers, repressions, previous conviction, power.

УДК 323.282(478)«1946/1947»(09)

Игорь КАШУ*

Голод 1946–1947 гг. в Молдавской ССР: причины и последствия

Анализируются причины и последствия массового голода в Молдавской ССР в 1946–1947 гг. Акцентируется внимание на реакции местного и московского аппаратов на сигналы из сельской местности о массовом голоде. Автор пытается определить уровень ответственности Кишинёва и союзной власти за массовый голод, ответить на вопрос: почему в республике была более высокой смертность в пропорциональном отношении к численности всего населения, чем в тот же период в УССР и РСФСР? Источником

* Кашу Игорь – доктор исторических наук, директор центра исследований тоталитаризма факультета истории и философии Молдавского государственного университета (Кишинёв, Молдова).